

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДИСПРОПОРЦІЇ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Даньків В.Й.,
Баби́дорич Л.І.

Масштаби регіональних соціально-економічних диспропорцій в багатьох країнах, що розвиваються, ставлять під загрозу їх політичну і економічну стабільність. Ця проблема є актуальною і для України.

У статті здійснено оцінку рівня соціально-економічних диспропорцій розвитку регіонів України. Для цієї оцінки було використано показники валового регіонального продукту та наявного доходу у розрахунку на одну особу. У статті подано теоретичне обґрунтування існуючих тенденцій в соціально-економічному розвитку регіонів України. Досліджено, що центр-периферійні моделі є найбільш придатними для обґрунтування регіональних соціально-економічних диспропорцій в Україні.

Ключові слова: регіональні диспропорції, регіональний розвиток, регіональна економічна політика, центр-периферійні моделі, регіональні програми розвитку.

ВСТУП

Проблема регіональних диспропорцій була завжди присутня в розвитку більшості країн, і особливо тих, що мають значні географічні райони в своїй юрисдикції. Проте, якщо ця проблема в високо розвинутих країнах не носить загрозового характеру, то в багатьох країнах, що розвиваються, вона набула таких масштабів, що їх політична і економічна стабільність перебуває під небезпекою.

Що відрізняє проблеми країн, які розвиваються, від розвинених країн є те, що в останніх всі жителі мають гарантований мінімальний прожитковий рівень, і турботи відстаючих регіонів – це просто «наздогнати» провідні регіони. Проте у країнах, що розвиваються, питання перед відстаючими регіонами є більш базовим, тобто, як забезпечити мінімальний прожитковий рівень значної частини свого населення.

Питання соціально-економічних регіональних диспропорцій є актуальне і для України. Воно постійно залишається в центрі уваги української регіональної економічної політики. Тенденції регіональних диспропорцій були одним з основних питань у регіональній економічній науці протягом багатьох десятиліть, оскільки знання способів подолання цих відмінностей має важливе значення для регіональної політики. Дослідженням розбіжностей в економічній продуктивності регіонів України займалися такі відомі вітчизняні науковці, як В. Гесць, М. Долішній, В. Данилишин, Е. Лібанова, В. Мікловда, Н. Мікула, Л. Шевчук та ін.

Тим не менш, незважаючи на чітке визнання фактів існування регіональних диспропорцій та значну кількість досліджень щодо причин їх виникнення, регіональні програми розвитку,

особливо в регіонах, що поступають в економічному розвитку, були неефективними.

Метою статті є оцінка існуючого рівня соціально-економічних диспропорцій розвитку регіонів України та теоретичне пояснення їх тенденцій.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для досягнення поставленої мети нами здійснено оцінку рівня диспропорцій економічних (тих, що стосуються кількості і якості виробленого регіоном продукту) та соціальних (тих, що мають відношення до доходу та рівня життя населення).

Валовий регіональний продукт (ВРП) розглядається як найважливіший показник економічного розвитку регіону. Він являє собою вартість вироблених товарів і послуг у всіх секторах на даній території за певний період часу. ВРП є найбільш комплексний показник для вимірювання економічної продуктивності. Але для порівняння різних за розміром і населенням регіонів, на нашу думку, більш доречним є використання валового регіонального продукту у розрахунку на одну особу (ВРПос), що характеризує відносну продуктивність цих територій. Зростання ВРПос указує на зростання економіки регіону. Вважаємо, що цей показник є найбільш придатним для оцінки рівня економічних диспропорцій у розвитку регіонів України. У свою чергу, рівень економічних диспропорцій дорівнює співвідношенню найбільшого і найменшого ВРПос.

У таблиці 1 подана динаміка обсягів ВРП у розрахунку на одну особу за регіонами України у 2004-2009 рр. Упродовж 2004-2008 рр. у всіх регіонах України спостерігалася позитивна тенденція росту ВРПос. Зокрема, у 2008 р. найбільші базисні по відношенню до 2004 р. темпи росту склали 359.14% у Дніпропетровській області та найнижчі – 247.04% в Івано-Франківській області. У 2009 році позитивний абсолютний приріст ВРПос мав місце тільки в 10 регіонах України, проте темпи приросту були незначними у порівнянні з попередніми роками. Відповідно валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу в 2009 р. скоротився на 663 грн., що пов'язано з фінансово-економічною кризою.

Лідером впродовж всього досліджуваного періоду за рівнем ВРПос в Україні є м. Київ. Відставання 2 і 3 регіону за рівнем ВРПос (Дніпропетровської і Донецької областей) у 2004-2009 рр. складало 2 і більше разів. Останніми за обсягами ВРПос упродовж 2004-2009 рр. були Чернівецька та Тернопільська області. Розмір ВРПос у цих областях був у 6 і більше разів меншим від ВРПос у м. Києві. Також у 2009 р. розмір ВРПос у Закарпатській області був у 6 разів менше від ВРПос у м. Києві.

Хоча впродовж досліджуваного періоду певні позитивні зміни показника ВРПос по відношенню до ВРПос у м. Києві в окремих регіонах спостерігалися, проте вони не були суттєвими. Рівень регіональних економічних диспропорцій складав у 2004-2009 рр. у межах від 6.18 до 6.76.

Таблиця 1. Динаміка обсягів ВРП у розрахунку на одну особу за регіонами України у 2004-2009 рр. [1]

№ п/п	Регіон	ВРПос (грн.)					
		2004	2005	2006	2007	2008	2009
	Україна	7273	9372	11630	15496	20495	19832
1.	АР Крим	4951	6460	8101	10574	13898	13933
2.	Вінницька	4700	5966	7328	9159	12061	12145
3.	Волинська	4771	6285	7397	9711	12340	11796
4.	Дніпропетровська	8609	11909	15239	20868	30918	27737
5.	Донецька	9713	12490	15725	20197	26028	23137
6.	Житомирська	4397	5554	6636	8485	11545	11419
7.	Закарпатська	4238	5373	6576	8452	10626	10081
8.	Запорізька	8093	10683	13369	18022	23232	20614
9.	Івано-Франківська	5238	6916	8157	10055	12940	12485
10.	Київська	6652	8673	10918	15033	20593	21769
11.	Кіровоградська	5122	6394	7723	9546	13515	13096
12.	Луганська	5973	8131	10085	13628	18338	16562
13.	Львівська	5396	6657	8351	10915	13902	14093
14.	Миколаївська	6424	7801	9769	12227	16175	17050
15.	Одеська	7028	8619	10379	13827	19638	20341
16.	Полтавська	8841	11574	14330	18500	22476	22337
17.	Рівненська	4817	6269	7724	9695	12217	11699
18.	Сумська	5009	6497	7848	10249	13622	13631

19.	Тернопільська	3516	4603	5819	7510	9688	10240
20.	Харківська	7182	9025	11353	15645	21294	21228
21.	Херсонська	4546	5713	6744	8122	11944	12256
22.	Хмельницька	4549	5764	7023	9100	11932	11780
23.	Черкаська	4853	6681	8209	10331	14581	14393
24.	Чернівецька	3589	4654	5650	7369	9771	9383
25.	Чернігівська	5163	6474	7714	10081	13213	13121
26.	м. Київ	23130	28780	35210	49795	61592	61088
27.	м. Севастополь	5847	7452	10079	12961	16592	16966

Іншим важливим показником, який характеризує соціально-економічний розвиток регіонів та оцінку якого ми включили в цю статтю, є дохід населення. Зрозуміло, що статистичні данні можуть мати певне розходження з реальністю, оскільки не всі доходи з відомих причин обліковуються. Також тут треба врахувати, що регіони

можуть отримувати дотації від держави, за рахунок чого відбувається згладжування регіональних диспропорцій. Для порівняння різних за розміром і населенням регіонів, на нашу думку, більш доречним є використання показника наявного доходу у розрахунку на одну особу (НДос).

У таблиці 2 подана динаміка розмірів наявного доходу у розрахунку на одну особу за регіонами України у 2004-2010 рр. Регіональні диспропорції щодо наявного доходу у розрахунку на одну особу є менш відчутними, що, на думку авторів, пов'язано з тим, що значна кількість людей працює в державних службах чи у бюджетній сфері, де заробітна плата є більш вирівняною. Разом з тим, дані таблиці 2 підтверджують беззаперечне лідерство м. Київ за рівнем НДос. Відставання останньої за рівнем НДос Закарпатської області зросло з 2.2 разів у 2004 р. до 3.1 разів у 2010 р.

Таблиця 2. Динаміка обсягів НДос у розрахунку на одну особу за регіонами України у 2004-2009 рр. [1]

№ п/п	Регіон	НДос (грн.)						
		2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
	Україна	4468	6332	7771	10126	13716	14373	18347
1.	АР Крим	3839	5433	6567	8590	11516	12036	15232
2.	Вінницька	4060	5791	6981	8963	11676	12192	15857
3.	Волинська	3730	5254	6388	8023	10597	10967	13914
4.	Дніпропетровська	4907	7016	8632	11439	15460	16387	20687
5.	Донецька	4984	7089	8856	11626	16220	17014	21258
6.	Житомирська	3985	5569	6754	8865	12023	12180	15572
7.	Закарпатська	3445	4821	5758	7324	9665	9765	12227
8.	Запорізька	4994	7075	8694	11276	15265	15653	19857
9.	Львівська	3780	5322	6463	8336	11263	11692	14720
10.	Київська	4427	6305	7954	10249	14292	15025	19328
11.	Кіровоградська	3886	5569	6672	8565	11489	11727	15215
12.	Луганська	4139	5901	7343	9620	13411	14072	17836
13.	Львівська	4396	6203	7395	9524	12718	13211	16561
14.	Миколаївська	4355	6138	7318	9377	12627	13154	16601
15.	Одеська	4221	5883	7006	8781	11754	12404	15996
16.	Полтавська	4684	6654	8064	10382	13922	14743	17959
17.	Рівненська	3788	5344	6541	8286	11125	11317	14352
18.	Сумська	4141	5972	7459	9876	13187	13426	16619
19.	Тернопільська	3524	5033	6283	8064	10583	10634	13573
20.	Харківська	4490	6356	7820	10329	14066	14633	18402
21.	Херсонська	3792	5401	6492	8375	11248	11440	14587
22.	Хмельницька	4024	5733	6943	8965	11939	12238	15480
23.	Черкаська	3883	5534	6796	8783	11987	12518	15445
24.	Чернівецька	3608	5078	6078	7738	9793	10013	13182
25.	Чернігівська	4229	5979	7201	9337	12353	13156	16428
26.	м. Київ	7624	10683	13567	18233	24960	27475	37573
27.	м. Севастополь	4177	5723	6791	9093	12112	12566	16763

Аналіз регіональних соціально-економічних диспропорцій за показниками ВРПос та НДос засвідчив, що розрив відстаючих регіонів від провідних не зменшується. Відповідно неокласична теорія, прихильники якої обґрунтовують наявність тенденції до вирівнювання міжрегіональних розходжень шляхом переливання капіталу і робочої сили між розвиненими і відсталими територіями, не є підходящою для пояснення цих диспропорцій.

На противагу неокласичним підходам, центр-периферійні моделі дають обґрунтування, що з плином часу міжрегіональні відмінності у розвитку залишаються або навіть розширюються. Зокрема, основоположник теорії кумулятивного зростання, шведський вчений Г. Мюрдаль стверджував, що

переваги певних районів обумовлюють прискорення їх розвитку, тоді як відставання слабозвинених регіонів збільшується. На його думку, вільна гра ринкових сил зазвичай веде до поглиблення, а не до згладжування міжрайонних відмінностей. Дія ринкових сил зумовлює тенденцію до концентрації зростаючих галузей в деяких районах. Цей процес поступово набуває кумулятивний характер, оскільки в міру концентрації тут виробництва все сильніше проявляються ефекти агломерації, які, заломлюючись в специфічній формі «зовнішньої економії», сприяють подальшій концентрації в цих районах приватних інвестицій. При цьому «переваги» відсталих районів, серед яких перш за все наявність вільної та дешевої робочої сили, недостатні для забезпечення ефективної протидії цій тенденції. Виникає «принцип кругової причинності», коли будь-яка перевага викликає ланцюг наслідків, які призводять до поступової кумуляції переваг, і навпаки, «недоліки» регіонів поступово також множаться [4].

У моделі Гаррі В. Річардсона регіональне зростання базується на внутрішніх немобільних ресурсах (природні ресурси, наявність великих міст, географічне середовище) і залучення мобільних ресурсів з інших регіонів. Ключові елементи регіонального зростання – ефект агломерації і особисті переваги інвесторів [6, с.22-29]. У роботах Дж. Фрідмана, на думку якого економічне зростання концентрується лише в містах, підкреслюється їх роль як центру регіонального зростання [3].

У рамках теорії кумулятивного зростання широке поширення набула теорія полюсів розвитку (поляризованого розвитку), висунута вперше французьким економістом Ф. Перро. В її основі лежить уявлення про провідну роль галузевої структури економіки і в першу чергу лідируючих галузей, які створюють нові товари та послуги. Ті центри та ареали економічного простору, де розміщуються підприємства таких лідируючих галузей, стають полюсами тяжіння факторів виробництва, оскільки забезпечують найбільш ефективне їх використання, що призводить до концентрації підприємств і формування

полосів економічного зростання. Головною тезою теорії є висновок про те, що зростання не відбувається скрізь і відразу, воно виникає в точках (полосах) зростання, з неоднаковою інтенсивністю поширюється по різних каналах, викликаючи різноманітні кінцеві результати [5].

Ж.Р. Будвіль, розвиваючи цю теорію, показав, що як полюси зростання можна розглядати не тільки сукупність підприємств провідних галузей, але й конкретні території (населені пункти), що виконують в економіці країни чи регіону функції джерела інновацій та прогресу. Регіональний полюс зростання являє собою набір галузей, що розвиваються і розширюються, розміщених в урбанізованій зоні і здатних викликати подальший розвиток економічної діяльності в усій зоні свого впливу. Таким чином, полюс росту можна трактувати як географічну агломерацію економічної активності [2].

ВИСНОВКИ

В Україні існують значні регіональні соціально-економічні диспропорції, які з роками не зменшуються. Лідируючі регіони з початковими перевагами у продуктивності, ймовірно, і надалі підтримуватимуть свої позиції по відношенню до «периферійних» регіонів. Надолуження в продуктивності між регіонами, правдоподібно, буде повільним процесом. Необхідно покращувати ефективність регіональної економічної політики, яка в першу чергу повинна базуватись на покращенні технологій та людського капіталу, що є рушійними силами зростання.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державна служба статистики України. Соціально-економічне становище регіонів України. [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>
2. Boudeville J.R. (1966): Problems of Regional Economic Planning. Edinburgh University / J.R. Boudeville. –Edinburg: Edinburgh University Press, 1966. – 208 p.
3. Friedmann J. Urbanization, planning and national development / J. Friedmann. – London: Beverly Hills, 1973. – 487 p.
4. Myrdal, G. Economic Theory and Underdeveloped Regions / G. Myrdal. – London: Duckworth, 1957/1963.
5. Perroux, F. Note sur la notion de pôle de croissance / F Perroux // Économie Appliquée, vol. 7, pp. 307-320, 1955. Translated in: Livingstone, I. (ed), Economic policy for development – Penguin: Baltimore, 1971. – P. 278-289.
6. Richardson, Harry W. Neoclassical Models. Regional Growth Theory / Harry W. Richardson. – London: MacMillan, 1973. – P. 22-29.

Даньків Володимир Йосифович, к.е.н., доцент кафедри банківської справи, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», тел. (03122)33080, e-mail: vydank@yahoo.com

Бабидорич Лідія Іванівна, аспірант кафедри банківської справи, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», тел. (03122)33080, e-mail: ch_lida@mail.ru